

Проблемът за чистотата на българския език в литературни издания от 20-те години на ХХ в.

Камелия Колева-Иванова

***Bulgarian linguistic purism in literary periodicals in the 20s of XX century:** The paper studies the discussion between prominent Bulgarian intellectuals about the need of linguistic purism in the Bulgarian literary language. Their opinions are published in one of the most prestigious newspapers and magazines with different ideological and aesthetic orientation. These periodicals has a significant role in educating society at certain literary taste and attitude*

Key words: purism, linguistic doctrine

ВЪВЕДЕНИЕ

Динамиката и неустойчивостта на културната ситуация през 20-те години на ХХ в. става причина за търсенето на нови естетически и идеологически решения от страна на българската интелигенция. Пресечна точка на различните културни стратегии за постигане на желаната промяна става релацията *родно ~ чуждо*. Фактът, че българският книжовен език е част от националната символика, обуславя наличието на дискусии около (не)допускането на чуждоезикови средства (засягат редимно лексиката и някои синтактични конструкции), т.е. на своеобразен *пуризм*¹. Отношението към българския книжовен език е част от новите естетически и идеологически програми, което предполага и известно преувеличаване и необективност, т.е. опит за налагане на определено разбиране за езика (*езикова доктрина*)². Преглед на теоретичните статии с оглед чистотата на езика в литературните периодични издания от 20-те години дава възможност за проследяване на рецепциите на модернизма и отношението на отделните писатели и критици към книжовния език в литературната творба. Съставна част от темата е разбирането за ролята на езиковеда при изграждането и утвърждаването на лингвистичните норми (дескриптивна/прескриптивна), тъй като култивирането на езика изисква здрав усет. Без да се абсолютизира, винаги съществува субективност при вземане на решение кои изразни средства да се приемат за книжовни.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Чрез теорията и практиката на кръга „Мисъл“ се осъществява смяната на критерия на езиковата доктрина от националнозащитен (възрожденски) към естетически (модерен), т.е. към изискването да се твори на български език се прибавя и условието съграденото да притежава качеството на добрите образци от световната литература. В периода на изграждане на нормите на българския книжовен език (до края на ХІХ в.) тази доктрина по същество е и пуристична. През 20-те години, когато нормите на българския книжовен език (включително и лексикалните) до голяма степен са изградени, правните спорове продължават. Така например Г. Милев води полемика с традиционалистите от страниците на редактираното от него сп. „Везни“ (1919-1922). В концептуалната си статия „Езикът“ (1920, кн. VII, 215-216) изказва твърдение, че все още няма установен единен книжовен език, защото няма литературна традиция. С полагането на основите на литературната традиция трябва да се положат и основите на книжовния ни език.

¹ Под *пуризм* в настоящото изследване се разбира организирано движение с три етапа: препоръка ~ убеждение ~ движение [1, с. 16]. В случая интересът е върху първия етап във връзка със споровете на българските общественици дали съществува необходимост от повдигане на такова движение.

² Изследването се придържа към теоретичната постановка на Никола Георгиев за *езикова доктрина на литературата*, разбрана като „тледищата на отделни литературни епохи или направления за езика – за неговата обща същност и особено за ролята му в литературната творба“ [2, с. 455].

Това мнение напълно отговаря на бунтарското отричане на всичко старо от страна на експресионистите и модернистите. Те не се съобразяват с актуалното състояние на книжовния език. Новите езикови норми ще създадат не филолозите чрез историческия (младограматическия) подход, а поетите въз основа на „живия български речник“. Така българският поет и филолог влиза в спор с езиковеда **Ал. Теодоров Балан** – „известен реставратор на някакъв въображаем чист литературен български език“. Балановият език е „рожба на филоложка вманиаченост и езиково невежество“, тъй като на него не говори нито един жив българин. Еднакво лошо според Г. Милев е както натрапването на ненужни чужди думи и словоформи, така и насилственото вмъкване на „чисто диалектни елементи“ от П. П. Славейков, П. Ю. Тодоров, Ел. Пелин и пр. Чистота на книжовния език ще бъде постигната само тогава, когато от целия употребяван в книжнината речник се задържи и утвърди онова, от което има нужда литературата. Ал. Теодоров-Балан отговаря на Г. Милев със статията си „Езикът“ (1920, кн. VII, 215-216). Защищава историческия подход като необходим, за да се прави разлика между дума от чуждо потекло и „удомашена“ като аресвам, патя, харно, евтино, гайтан. Посочва редица чуждици (русизми), усвоени в практиката поради непознаване на собствения си език, като спор (става въпрос за семантична заемка, на рус. свада, препирня, на бълг. обилие), беда – неволя. Цитира и чуждици, използвани „от суетно чуждопоклонство“, за които има равнозначни българизми като мерси – благодаря; магазин – дюкян, натурално – естествено, фрукти – овощия, етаж – кат. Критикува и натрапването на руски или немски форми като танец – танц, факел – факля. Гео Милев на свой ред отвърща чрез систематизирано преповтаряне на схващанията си за развитието на езика (1920, кн. 9, 291-292).

Чрез полемиката между двамата филолози се очертават двата подхода към описване на езиковия материал – прескриптивният и дескриптивният. Като част от новите естетически търсения тези два подхода стават формални изразители на борбата между старото и новото, традиционното и модерното, консервативното и демократичното. Опитът за развенчаване на старите доктрини в езиково отношение се изразява чрез търсенето на пътя към осъществяване на своеобразна симбиоза между родно и интернационално. Неслучайно Гео Милев води полемика и с другия традиционалист – Ив. Вазов („Вазов“, 1920/21, кн. 4-5, 170-172), като призовава „вазовщината“ да напусне и театъра, и литературата – двата източника на естетическо възпитание.

Възгледите на **Ив. Вазов** за чистотата на езика през последните години от живота му най-ясно и конкретно са представени в статията „Нашият поетичен език (Бежливи бележки)“ (Напред, бр. 256 от 24.IV.1920). Българският творец обръща внимание на редица хубави домашни думи като *заник, изгрев, здрач, багра, заря, уханье, двери*. Подобно на университетските езиковеди подкрепя използването на съкратени съществителни имена като *заблуда, пробуда, забрава, проява, развой*. Посочва редица „лоши чуждици“ като *упрек* – укор, натякване, *намяк* – загатване, *лърха* – фърка, подфърка и пр. Интересно развитие в пуристичните му възгледи се наблюдава по отношение на архаичния езиков материал. В последните години от живота си Ив. Вазов се обръща към старобългарския (черковнославянския) език като източник на средства за изразяване на „полутонове“, т.е. за семантично нюансиране на речта. „Едно време аз бях по-строг пурист – казва за себе си според спомените на Ив. Шишманов. – Сега виждам, че не съм бил прав“ [3, с. 145]. Призовава българските поети по-уверено да създават нови думи, което ще помогне за успешното изграждане на поетичния език. С времето неуспешните „новизми“ ще отпаднат, а добрите ще оцелеят. Необходим е само здрав езиков усет при избора на материала. Статията е препечатана в литературен лист „Развигор“ (бр. 11 от 19.III.1921) няколко месеца преди смъртта на автора ѝ и може да се приеме като завещание.

На желанието на Ив. Вазов да „изпъди“ от книжовния език „някои съвсем невинни думи“ се противопоставя **Д. Мавров** в статията си „За хубавия език“ (Развигор, бр. 13 от 2.IV.1921). Околийският училищен инспектор от гр. Пещера изказва мнение че, ако две думи изразяват една и съща мисъл, могат да бъдат еднакво полезни при търсенето на рима и да придават различни нюанси в значението. Върху употребата на чужди думи от страна на Ив. Вазов разсъждава и **Р. Чолаков** в статията си „Чуждици в езика на Вазова“ (Развигор, бр. 41 от 15.X.1921). Авторът смята, че „Вазов е пуритан в езика, но не от ония пуритани, които не търпят чужди думи и гледат как и как да ги отстранят от езика“, а заменя чуждиците със средства от живите говори, които „заслужават да влезнат в речника на нашия книжовен език“. Така на страниците на литературен лист „**Развигор**“ (1921-1927) още през първата година на издаването му се оформя едно умерено и ползотворно разбиране за езиковия пуризм, търси се полезността за българския език при използването на чуждоезиков материал и се отричат крайните чистачески увлечения. Това отношение намира системен израз в публикациите на редактора на листа **Ал. Балабанов**. Още през 1910 г. в статията си „За новите думи“ (Пряпорец, бр. 21 от 23.I.) българският литературовед и критик очертава единствената задача на граматиките и филолозите: „да впишат грижливо в списъците новата дума, може да им се позволи и да ѝ дирят място – нищо повече. Те са писарите в министерството на езика“ (вж. „За веселата свобода“, Развигор, бр. 11 от 19.III.1921; „Против българската реч“, Развигор, бр. 15 от 16.IV.1921). Защищава правото на съществуване в българския книжовен език на турцизмите („За турските думи“, Пряпорец, бр. 59 от 18.III.1910¹ и на славянските по произход изразни средства („Българският език“, Развигор, бр. 5 от 6.II.1921¹ в периоди, когато съществуват подходящи обществени условия за активизиране на пуристично движение. Смята за еднакво осъдително както преследването на всяка чужда дума, така и на съзнателното им търсене („Чуждите думи“, Развигор, бр. 44 от 5.XI.1921; „Друго за чуждите думи“, Развигор, бр. 55 от 25.II.1922). Избягването на всяка чужда дума според него е признак за духовна ограниченост, а засилената им употреба – за суетност на полугообразованите да блеснат в изказа си. Подчертава че, за да се употребяват коректно чуждите думи, трябва да се знае граматическият и историческият им произход, тогава ще се осъществи и сполучливото им заместване със свои. По този начин българският литературовед отхвърля изкуствения опит на сътрудниците на сп. „**Българска реч**“ (1921) професорите лингвисти и диалектолози Ал. Теодоров-Балан и Ст. Младенов за замяна на чужди думи с български. Въпреки че Ал. Балабанов е завършил класическа филология в Германия и е професор в Софийския университет, защитава правото на „живата българска реч“, която не може да се връща назад само защото някой филолог е открил нови лингвистични факти.

През следващите години във в. „Развигор“ се публикуват още няколко статии по разглеждания въпрос, които имат манифестен характер. Проблемът се повдига от бъдещи лингвисти, които впоследствие допринасят за развитието на българското езикознание (вж. **Ст. Илчев** „Език и достойнство“, бр. 163 от 20.XII.1924; **Н. Г. Данчов** „Раните на българския език“, бр. 208 от 21.II.1926 ^{на която отговаря} Ал. Теодоров-Балан с „Отчаяние и спасение“, бр. 212 от 21.III.1926)

Чистотата на езика се коментира в програмната статия „Езиковно новаторство“ (1921, кн. 1, 1-6) на редактора на списанието „Наши дни“ (1921-1925) А. Страшимиров. Българският писател и публицист разсъждава върху проблема за ролята на езиковеда и писателя при създаване и утвърждаване на езиковите норми от естетическа гледна точка.

С подчертана научност и многоаспектност чистотата на езика се разглежда от сътрудниците на сп. „**Златотор**“ (1920-1943). В статията си „Пред истински национален изгрев“ (1921, кн. I-II, 52-71) българският композитор и музикален педагог **Б. Тричков** подчертава, че засилващият се интерес към българското е от

грамадно психологическо значение за развитието на нацията. Русизмите и европеизмите са „нова напаст за нашия език“, спасението от които идва от Ив. Вазов, П. П. Славейков, П. Яворов, Ал. Теодоров-Балан (т.е. от традиционалистите). Българският литературовед и литературен историк **Б. Пенев** разглежда българското общество в социолингвистичен аспект в статията си „Нашата интелигенция (Фрагменти)“ (1924, кн. I, 3-20). Авторът открива връзка между методите на работа и отношението на българската интелигенция към масите, от една страна, и характера на чуждестранните школи, в които е получила образованието си, от друга. Френските възпитаници обикновено са тези, „които се фрапират, депримираат, говорят за браншове, сочат еклатантни примери и накрай – дегутират... За тях българското все не е точно това, което искат да кажат!.. Загриженост за състоянието на българския книжовен език в лексикално отношение поради „жалки последици от политика и наука“ изказва и българският есеист и философ **д-р Н. Шейтанов** в статията си „Преображение на България“ (1925, кн. IV, 181-185). Необходимостта да се организира защита от наново битуващото схващане, че българският език е беден, мотивира написването на студията „Богатството на българския език“ (1930, кн. I, 3-15) от **проф. Ст. Младенов**. Проследява пуристичните тенденции от старобългарско време (с което явно желае да мотивира подобно отношение към чуждиците и в съвременността), напр.: замяната на редица гърцизми със славянски думи като *евангелие* – благовестие, *апостол* – послание, *демон* – бес, *идол* – прабълг. кумир, *икона* – образ и пр. Посочва редица чужди термини, които са заменени успешно с български, напр.: *филология* – любословие, *теолози* – богослови, *импорт* и *експорт* – внос и износ, *протезиране* – покровителство или закрила и пр. Чистотата на езика отново става съставна част от естетическата платформа на художественокритическия текст. **Ст. П. Василев** в статията си „Николай Райнов – строител на родната реч“ (1930, кн. X, 374-384) обръща значително внимание върху грижите на българския писател за езика и така изразява и своите позиции по въпроса. Чрез посочените текстове езиковите въпроси с оглед на чистотата на езика се разглеждат в социолингвистичен, лингвокултурологичен, народопсихологичен, исторически и литературнокритически аспект.

Българските професори **Ст. Младенов** и **Ал. Теодоров-Балан** сътрудничат на в. „Изток“ (1925-1927). Текстове им („Българите спрямо своя език“, бр. 5 от 14.XI.1925; „Българска национална култура и български книжовен език (случайни бележки)“, бр. 30 от 9.XII.1925; „Българи антибългари“, бр. 11 от 26.XII.1925) трябва да бъдат четени в общия контекст на изданието във връзка с противопоставянето на разбирането на родното като формален израз на битовото и призова за съзнателно европеизирате на българите. Свещен дълг на всички професионално ангажирани с книжовния език българи – учени, писатели, вестникари, редактори и пр. – е да припомнят придобивките и постиженията на българската национална култура.

В периода между 1925-1930 г. проблемът за чистотата на езика в списанието с академичен характер „Българска мисъл“ (1925-1943) се засяга пряко в два материала и е съставна част от по-обща проблеми. В статията на К. Мутафов „Въпроси на театъра. Сцена и език“ (1925, кн. IV-V, 469-474) се коментира диалектното разнообразие в говоримата реч на сцената на театъра и се настоява за установяване на общ книжовен изговор. Авторът препоръчва отстраняването на някои гърцизми като ела, елате – дойди, дойдите, доди, додете, евтино – на сметка. Срещу „правото на гражданство“ на тези изразни средства възразява чрез парафраза на Балановите думи „отнима се право, което не е придобито с право“. В критичните си бележки върху „Български тълковен речник“ (1928, кн. II, 142-143) редакторът на списанието М. Арнаудов обръща внимание на „скованите“ думи в м. интернационализмите, за които не е отбелязано, че са неологизми, напр.: напредница – аванс, самодвиг – автомат, правозащитник – адвокат и пр. Въвеждането на такива новоизмислени думи в тълковен речник е рискован експеримент, тъй като те все още

не са утвърдени от практиката и от върховния арбитър – „писателите в най-широк смисъл и публиката“.

Левият литературен печат през 20-те години на ХХ в. не се занимава с проблема за чистотата на езика. За това свидетелства липсата на статии по въпроса в сп. „Нов път“ (1923-1925) с редактор Г. Бакалов. В сп. „Звезда“ (1932-1934) излизат две статии, в една от които се обръща внимание на бележка на Ленин във връзка със заместването на руски думи с чуждици в партийния печат. Самото настояване за чистота на езика през 20-те и началото на 30-те години на ХХ в. от страна на марксистите се възприема не като назряла обществена потребност, а като мода, внесена от Германия и останалите Западни страни, затова те слагат знак за равенство между национализма и шовинизма и го отричат. Към такъв извод водят две статии, публикувани във в. „РЛФ“ (1929-1934) – „Езикът на нашия печат“ (бр. 138 от 7.IX.1933) на Fabius и „Езикът на нашия печат (по повод на статията на др. Fabius)“ (бр. 141 от 7.X.1933) на **Ил. Станков**. Сътрудниците на сп. „Българска реч“ са определени като буржоазни естети и чистачи на езика, които се ръководят не от интересите на масите, а от „интересите на господстващата класа“, за да служат добре на делото на българския национализъм и шовинизъм.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дискусиите около чистотата на езика в литературния периодичен печат предимно се подхващат от българските университетски преподаватели или от интелектуалци със задълбочен интерес към лингвистиката, затова може да се говори за умерен и научнообоснован пуризм през 20-те години на ХХ в. С оглед на пуристичната субституция става въпрос за националистичен тип пуризм, тъй като стремежът е за заместване на навлизания чуждоезиков материал с домашен. С оглед на резултатите в условия на до голяма степен нормативно изграден книжовен език желанието за намеса остава по-скоро идеална цел. Проблемът все повече се политизира от гледна точка на обществените нагласи чрез противопоставянето изток-запад и ляво-дясно, по-слабо град-село. Актуални са двете тенденции на интелектуализация и национализация на езика. Със смяната на критерия на езиковата доктрина от националнозащитен (традиционен) към естетически (новаторски) продължават споровете между езиковеди и творци за правото на нормотворчество в лексикален аспект и за подхода при описание на езиковите средства (прескриптивен/дескриптивен). Високият професионализъм и омразата към догматизма на водещия творчески елит спомага за избягването на най-тясното шовинистично разбиране на чистотата на езика и предотвратява увличането на българското общество в крайности.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Vlašić, M. Tradicija purizma u hrvatskom jezikoslovlju. Filozofická fakulta University Karlovy, 2012.

[2] Георгиев, Н. Почит и прочити. Литературознание на неограничените възможности. Велико Търново: Слово, 2003.

[3] Шишманов, И. Строител на българската национална наука и култура. Ред. Г. Димов. С.: Наука и изкуство, 1988.

За контакти:

Докторант Камелия Валериева Колева-Иванова, Катедра по български език, Шуменски университет “Епископ Константин Преславски”, тел.: 0897849224, e-mail: kameliakoleva@shu.bg.

Докладът е рецензиран.